

*Жадько К.С.,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри економіки підприємств,
Дніпропетровська державна фінансова академія
Гончарова Є.В.,
аспірант,
Дніпропетровська державна фінансова академія*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто фінансово-економічну сутність державного дефіциту бюджету. Особлива увага приділяється розгляду критеріїв його впливу на розвиток економіки країни та добробуту населення. Зокрема, з'ясовано, що дефіцит державного бюджету є важливим інструментом державної фінансово-кредитної політики, засобом впливу на соціально-економічне становище країни, який являє собою перевищення видатків бюджету над його доходами.

Ключові слова: державний бюджет, бюджетна система, дефіцит державного бюджету, фінансування державного дефіциту.

Постановка проблеми. Нині питання фінансування бюджетних дефіцитів набувають надзвичайної ваги, адже розбалансованість бюджету негативно впливає на усі сфери суспільного добробуту та сприяє поглибленню фінансової нестабільності, а в умовах глобалізації економічного розвитку та інтернаціоналізації світових господарських зв'язків бюджетні дефіцити є чинником підвищення ризику економічної діяльності, несуть потенційний ризик монетизації та дефолту.

Дефіцит державного бюджету є основним інструментом державної фінансово-кредитної політики і здатен справляти значний вплив на соціально-економічне становище країни, а також бути чинником стримування або прискорення розвитку. У періоди економічних криз і фінансових потрясінь проблеми зведення бюджету з дефіцитом і забезпечення його фінансування ще більше ускладнюються. Національна бюджетна політика повинна бути спрямована на нарощення бюджетного потенціалу та збільшення державних видатків. З огляду на це, поглиблене наукове дослідження таких проблем має важливе не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Дефіцит державного бюджету виступає важливим інструментом державної фінансово-кредитної політики, засобом впливу на економіко-соціальне становище держави. Використання бюджетного дефіциту належить до важелів активної бюджетної політики, спрямованої на прискорення економічного зростання і вирішення соціальних проблем. В Україні формування бюджету з дефіцитом зумовлюється тим, що в нашій державі є значна потреба у проведенні реформ у різних сферах, фінансуванні державної інфраструктури, підвищенні якості соціальних і адміністративних послуг. Проте у нашій державі використання дефіцитного бюджетного фінансування не можна розцінювати як виважене. Наслідком цього стало недостатнє державне фінансування розвитку національної економіки, проведення структурної перебудови, формування

ринкової інфраструктури та реформування інших сфер господарського комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми фінансування державного бюджету та економічного зростання присвячено праці багатьох відомих науковців: Л.П. Довганя, С.І. Микитюка, В.М. Опаріна, С.І. Юрія, В.М. Федосова та ін. Як правило, у працях вітчизняних і зарубіжних науковців дефіцит державного бюджету зводиться до перевищення видатків над доходами.

Таке ж трактування міститься і в ст. 2 Бюджетного кодексу України. Але при цьому не завжди визначається, які доходи і які видатки беруться до уваги при визначенні такого поняття [1]. В. Опарін вважає, що «...під бюджетним дефіцитом, незалежно від того, як його визначають, розуміють перевищення видатків над власними доходами держави, що надійшли на постійній основі» [4]. С.І. Юрій і В.М. Федосов розглядають бюджетний дефіцит як «дуже складне економічне явище, у якому віддзеркалюються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, ефективність економічної політики держави» [3]. На переконання Л.П. Довганя, наявність дефіциту свідчить про перевищення попиту у здійсненні видатків над пропозицією держави з мобілізації доходів бюджету [5].

При цьому слід зауважити, що в працях вітчизняних науковців тематичні розробки з цього питання практично відсутні. У свою чергу, державні посадовці змушені вирішувати такі непрості проблеми, враховуючи досвід зарубіжних країн. Проте незважаючи на доволі значну кількість публікацій з бюджетної тематики, яка з'явилася останнім часом в Україні, все ще залишаються недостатньо дослідженими питання теорії бюджетної системи і, зокрема, бюджетного дефіциту.

Мета статті – дослідження фінансово-економічного змісту дефіциту державного бюджету та його впливу на економічний розвиток країни та рівень добробуту її населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 2 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ), державний бюджет являє собою план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1].

Таким чином, державний бюджет, як і всі інші фінансові плани, має бути збалансованим, тобто обсяг доходів – дорівнювати обсягу видатків. Показник рівноваги доходів і видатків свідчить про збалансованість бюджету, тобто про достатність дохідних джерел для фінансування потреб держави у

плановому році. Такий стан вважається оптимальним, а його досягнення – найважливішим завданням бюджетного планування [3].

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету) [1].

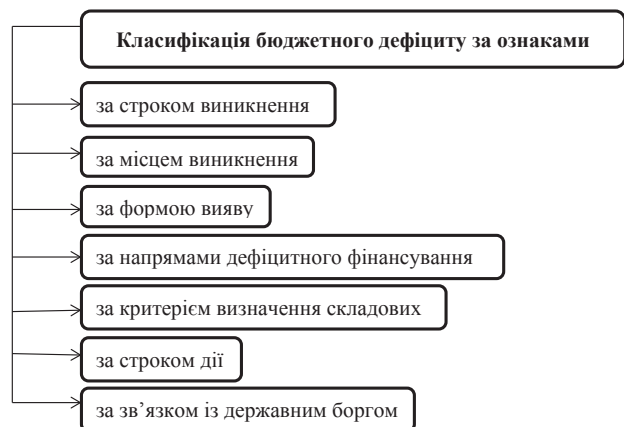

Рис. 1. Класифікація бюджетного дефіциту за ознаками [3]

Показник бюджетного дефіциту свідчить про перевищення передбачених у бюджеті видатків над постійними доходами, до яких відносять податки, збори й обов'язкові платежі, що відповідно до бюджетної класифікації вважаються доходами бюджету. Наявність бюджетного дефіциту свідчить, що у плановому бюджетному році до бюджету включені такі видатки держави, які не мають грошового забезпечення. Таке явище є негативним. Однак бюджетний дефіцит не свідчить про незбалансованість бюджету у цілому, оскільки у процесі складання і затвердження бюджету визначаються необхідні джерела фінансування дефіциту [3].

Згідно із ст. 2 БКУ, дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [1].

Сучасна фінансова наука передбачає класифікацію бюджетного дефіциту за ознаками (рис. 1) [3].

За строком виникнення розрізняють:

- плановий бюджетний дефіцит (затверджений у законі про Державний бюджет України обсяг перевищення видатків над доходами, тобто дефіцит бюджету відповідно до основного фінансового плану держави);

- звітний бюджетний дефіцит (фактичний обсяг дефіциту відповідно до річного звіту про виконання Державного бюджету України).

За місцем виникнення бюджетний дефіцит поділяється на:

- зовнішній (різниця між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел);

- внутрішній (характеризує перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім).

За формою вияву розрізняють:

- відкритий дефіцит (офіційно затверджений стан бюджету у законі про Державний бюджет України на плановий рік чи у рішеннях сесій місцевих рад про відповідний місцевий бюджет, де конкретизуються джерела його фінансування);

- прихований дефіцит, на відміну від відкритого, офіційними документами не визнається;

- квазіфіскальний бюджетний дефіцит – прихований дефіцит бюджету, обумовлений квазіфіскальною діяльністю держави. Такими видами діяльності є фінансування державними підприємствами надлишкової зайнятості у державному секторі і виплата ними зарплати за ставками, вищими від ринкових, за рахунок банківських позик чи шляхом нагромадження взаємної заборгованості; нагромадження у комерційних банках, які відокремилися від державного банку на початкових стадіях економічних реформ, великого портфелю непрацюючих позик; окремі операції, пов'язані з державним боргом, а також фінансування Національним банком України збитків від заходів зі стабілізації обмінного курсу валюти, безпроцентних і пільгових кредитів уряду, кредити рефінансування комерційним банкам на обслуговування окремих видів боргів, а також рефінансування сільськогосподарських, промислових і житлових програм за пільговими ставками [3].

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває:

- вимушеним (пов'язаний із необхідністю витратити коштів більше, ніж їх можна мобілізувати; є наслідком стихійних лих, епідемій, воєн, розрухи, економічної кризи, супроводжується дефіцитом фінансових ресурсів, якого уникнути неможливо);

- невимушеним (виникає внаслідок проведення неефективної фінансової політики та некваліфікованого керівництва фінансовою системою).

За напрямками дефіцитного фінансування розрізняють активний і пасивний бюджетний дефіцит. У цілому різниця між цими видами дефіциту полягає у тому, що активний дефіцит дає змогу підштовхнути, активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу, а пасивний – підкоряється законам інфляції [3].

За критеріями визначення складових дефіциту виділяють три його види:

- фактичний дефіцит – це різниця між поточними видатками і поточними доходами держави;

- циклічний бюджет – результат дії «вмонтованих» стабілізаторів, тобто механізмів, які дають можливість знизити амплітуду циклічних коливань рівнів зайнятості і випуску, не застосовуючи частих змін економічної політики; його обсяг визначається як різниця між фактичним і структурним дефіцитом;

- структурний – відображає різницю між видатками і доходами бюджету в умовах повної зайнятості.

Характеризуючи взаємозв'язок між цими видами, можна зробити висновок, що фактичний дефіцит є зовнішнім виявом розбалансованості дохідної та видаткової частин бюджету, а структурний і циклічний – його внутрішніми складовими. Якщо фактичний дефіцит відображає реальні доходи і видатки бюджету та дефіцит за відповідний рік, то структурний – дефіцит за умови повної або високої зайнятості потенціальних виробничих і трудових ресурсів, а циклічний – результат недонадходження доходів бюджету внаслідок циклічних коливань в економіці. За допомогою циклічного бюджету можна виявити вплив ділового циклу на бюджет та визначити зміни видатків, надходжень, які виникають через те, що економіка не працює за потенційного обсягу виробництва, а перебуває у стані піднесення чи спаду.

За строками дії бюджетний дефіцит поділяється на:

- стійкий (дефіцит спостерігається у довгостроковому періоді);

- тимчасовий (спостерігається у короткостроковому періоді, як правило, пов'язаний з касовими розривами у бюджеті,

зокрема з незбіганням строків здійснення видатків зі строками надходження доходів).

За зв'язком із державним боргом розрізняють:

- первинний дефіцит (різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг. Цей дефіцит дорівнює різниці між сумою трансфертів та державних закупівель товарів і послуг та податковими надходженнями до бюджету);

- операційний бюджетний дефіцит [3].

Отже, в національній економіці збільшується тягар боргу. Сума відсотків за державний борг дорівнює добутковій державного боргу та реальній відсотковій ставці. У випадку перевищення у національній економіці реальної відсоткової ставки над темпами зростання ВВП, весь приріст останнього буде спрямовуватися на виплату відсотків з обслуговування державного боргу. Для зменшення цього співвідношення, з одного боку – темпи зростання реального ВВП мають перевищувати величину реальної відсоткової ставки, а з іншого – збільшення частки первинного бюджетного надлишку має бути постійним [3].

Отже, характеризуючи бюджетний дефіцит, треба відзначити, що в його основі завжди лежить потреба використати коштів більше, ніж є реальних доходів. Теоретично вирішити проблему дефіциту досить просто – збільшити податки чи інші доходи або скоротити видатки. Однак насправді усе набагато складніше, так як збільшувати податки або недоцільно, або неможливо, а скорочувати видатки теж неможливо, бо вони досягли критичного мінімуму. Тому система дефіцитного фінансування державних потреб є досить звичною практикою у країн з різними фінансовими можливостями [4].

Отже, бюджетний дефіцит у цілому як особливе фінансово-економічне явище не обов'язково є негативним і надзвичайним. Сьогодні у світі практично немає жодної держави, яка б не стикалася з бюджетним дефіцитом. Звичайно, за умов ідеального становища в економіці дефіцит відсутній і держава може оптимально керувати своїми фінансовими можливостями і потребами без будь-якої шкоди для суспільства. Однак це буває дуже рідко, оскільки економічні кризи є поширеним явищем [3].

Бюджетний дефіцит є важливим інструментом державної фінансово-кредитної політики, засобом впливу на економіко-соціальне становище країни. Його використання належить до важелів активної бюджетної політики, спрямованої на прискорення економічного зростання та вирішення соціальних проблем. В Україні формування бюджету з дефіцитом зумовлюється тим, що в нашій державі є значна потреба в проведенні реформ у різних сферах, фінансуванні розвитку інфраструктури, підвищенні якості адміністративних і соціальних послуг. Проте у нашій державі використання дефіцитного бюджетного фінансування не можна розцінювати як виважене. Наслідком цього стало недостатнє державне фінансування розвитку національної економіки, проведення структурної перебудови, формування ринкової інфраструктури та реформування інших сфер господарського комплексу [5].

Розглядаючи соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту, необхідно враховувати різні чинники та способи впливу дефіциту на розвиток економіки, соціальної сфери, рівень соціального захисту населення з урахуванням конкретних ситуацій. Зважаючи на такі підходи, наслідки можуть бути позитивними, негативними або взагалі наслідків може не бути [3].

У цілому бюджетний дефіцит в умовах демократичного суспільства за певних умов може бути додатковим стимулом соціально-економічного розвитку, якщо цей дефіцит спону-

катиме до пошуку ефективних шляхів раціонального використання бюджетних коштів, посилення бюджетної дисципліни, збільшення доходів бюджету у майбутньому.

Зростання бюджетного дефіциту спричиняє посилення інфляційних процесів у суспільстві, кризу державних фінансів, грошової системи, зростання диференціації в доходах. Дефіцит бюджету є причиною зниження ефективності податкової системи, послаблення стимулів до праці, підриву впевненості членів суспільства у майбутньому.

У більшості країн світу, у тому числі в Україні, бюджетні дефіцити набули хронічного характеру, що сприяє поглибленню фінансової нестабільності. Вони дають поштовх інфляційним процесам і відволікають значні обсяги фінансових ресурсів з приватного сектору [5].

В умовах глобалізації економічного розвитку та інтернаціоналізації світових господарських зв'язків бюджетні дефіцити є чинником підвищення ризику економічної діяльності, що несуть потенційний ризик монетизації і дефолту. Національні уряди вже не можуть належним чином визначати ефективність своїх економічних заходів, оскільки у зв'язку з відкритістю національних економік суспільне відтворення відбувається одночасно як всередині країни, так і за її межами. Якщо додатково збільшувати за рахунок бюджетного дефіциту платоспроможний попит населення, то в умовах відкритої економіки це призведе не до пожвавлення національного виробництва, а до зростання внутрішніх цін і до імпорту товарів, а бюджетне субсидювання вітчизняних підприємств однаково сприятиме як внутрішньому інвестуванню, так і вивезенню капіталу за кордон.

Наявність хронічних бюджетних дефіцитів у світовій практиці свідчить про існування певного причинно-наслідкового механізму. У першу чергу бюджетний дефіцит впливає на скорочення обсягу заощаджень у загальнонаціональному масштабі, що зумовлює зростання відсоткової ставки, меншу доступність кредитних ресурсів для приватного сектору. У результаті підвищується обмінний курс національної валюти, що спричиняє зменшення обсягів інвестицій та експорту, збільшення імпорту. Такий стан зумовлює дефіцит зовнішньоторгового балансу, внаслідок чого виникає дефіцит платіжного балансу. Ці негативні наслідки мають поточний характер і виявляються протягом бюджетного року.

Однак зменшення обсягів інших видів діяльності, зумовлене дефіцитами, може мати і більш віддалені негативні побічні ефекти. Наприклад, спад інвестиційної діяльності спричиняє скорочення акціонерного капіталу, виробничих потужностей, обсягів виробництва. Таке скорочення є причиною зниження рівня продуктивності праці і реальної заробітної плати, що негативно впливає на відсотки, ренту, прибутки за рахунок національного капіталу, які відходять до нерезидентів. Відповідно, продовжує нарощуватися державна заборгованість, внаслідок чого знижується довіра інвесторів, скорочуються іноземні інвестиції, а нерезиденти вивозять свій капітал за кордон. У результаті формується надмірний державний борг, який створює ризик дефолту [5].

Висновки і пропозиції. Дефіцит державного бюджету являє собою перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету). Він є важливим інструментом державної фінансово-кредитної політики, засобом впливу на соціально-економічне становище країни з допомогою пошуку ефективних шляхів раціонального використання

бюджетних коштів, посилення бюджетної дисципліни, збільшення доходів бюджету у майбутньому.

Отже, бюджетний дефіцит у цілому як особливе фінансово-економічне явище не обов'язково є негативним і надзвичайним. Сьогодні у світі практично немає жодної держави, яка б не стикалася з бюджетним дефіцитом. Звичайно, за умов ідеального становища в економіці дефіцит відсутній і держава може оптимально зіставляти обсяг своїх доходів відповідно до фінансових можливостей без будь-якої шкоди для суспільства. Однак насправді це буває дуже рідко, оскільки економічні кризи є поширеним явищем.

Література:

1. Бюджетний кодекс України зі змінами та доповн. від 16.04.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/cTaTНСТН4Ні дані/фінанси>.
3. Юрій С.І. Фінанси : підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
4. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
5. Довгань Л.П., Пімонова І.О. Теорія і практика фінансування дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 118-125.

Жадько К.С., Гончарова Е.В. Финансово-экономическая сущность дефицита государственного бюджета и его влияние на социально-экономическую жизнь страны

Аннотация. В статье рассматривается финансово-экономическая сущность государственного дефицита бюджета. Отдельное внимание уделяется рассмотрению критериев его влияния на развитие экономики страны и финансовое благополучие населения. В частности, установлено, что дефицит государственного бюджета является важным инструментом государственной финансово-кредитной политики, средством влияния на социально-экономическое положение страны, который представляет собой превышение расходов бюджета над его доходами.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетная система, дефицит государственного бюджета, финансирование государственного дефицита.

Zhadko K.S., Honcharova Ye.V. Financial and economic essence of the state budget deficit and its impact on socio-economic life of the country

Summary. The article considers the financial and economic essence of the state budget deficit. Special attention is paid to the mechanism of influence of deficit of the state budget on development of economy of country and welfare. The state budget deficit is an important tool for state financial policy, means the impact on the socio-economic situation of the country, which represents the excess of expenditures over revenues.

Keywords: state budget, budget system, deficit of the state budget, financing of deficit.